

Posudok na habilitačnú prácu Mgr. Petra Šoltésa, PhD.

Tri jazyky, štyri konfesie. Etnická a konfesiónalna pluralita na Zemplíne, Spiši a Šariši.
(Bratislava : HÚ SAV 2009, 232 s.)

Monografia predkladaná na habilitačné konanie Mgr. Petra Šoltésa, PhD. je príkladom diela, narúšajúceho kliše písania o dejinách Slovenska, pri ktorom sa kladie dôraz na „udalostné“ rozprávanie „národného príbehu“. Pri takomto prístupe sa do centra pozornosti dostávajú jednotlivci, osobnosti angažované zväčša v politickom a kultúrnom dianí, ktorému (a ktorým) sa najmä smerom do minulosti niekedy až nasilu a neadekvátne pridávajú národné atribúty. V popredí stoja výnimočné (alebo tak sa definujúce) postavy, ktorých aktivity siahali do sfér, v ktorých sa pohybovala elita. Nižšie stojace spoločenské vrstvy sú reflektované ako „masa“, objekt aktivít a rôznych manipulácií (nielen zo strany vedúcich osobností diania, ale napr. aj zo strany vládnych orgánov), v niektorých obdobiach sa dokonca kvôli absencii adekvátnych prameňov z narácie vytrácajú. Práve v tejto rovine bezmenných aktérov diania sa však metodologicky dobre pripravený historik dokáže dopracovať k poznaniu fungovania „dlhých dejín“, ktoré sa stávajú často zaujímavejším prienikom k podstate dávnych dejov, než sledovanie politických či iných zvrátov. Aj Šoltésova práca je skôr výsledkom poctivého bádania často monotónneho, sériového materiálu (rôznych typov matriek, hlásení, súpisov, štatistík a pod.) týkajúceho sa celých generácií ľudí, ktoré autora vedie do vôd dejín mentalít, osídlenia a migrácií, rodinných štruktúr či historickej sociológie. Všetko sú to výskumné oblasti, dávnejšie rozvíjané vo viacerých historiografiách, v rámci slovenského výskumného priestoru preferované bádatelmi skôr z mladších vekových skupín alebo príbuzných vedných disciplín.

Šoltésovou ambíciou je osvetliť podmienenosť a fungovanie migračných procesov, etnických a konfesiónalných koordinátov a ich premietnutie do sociálnych vzťahov a figurácií na ním vytipovanom území. Skúma podmienky a procesy, ktoré viedli k sformovaniu, ale najmä k udržaniu heterogenity v konfesiónalnej aj etnicko-jazykovej sfére. Ako najvhodnejší objekt skúmania si vytýčil možno z oboch aspektov najpestrejší región bývalého severovýchodného Uhorska, tvorený (podľa názvu monografie) stolicami Zemplín, Spiš a Šariš. V tomto výbere je zároveň silná aj slabšia stránka posudzovaného diela, ktoré inak nemá ambíciu postupovať vo výklade „cez jednotlivé stolice“. Text sa totiž z väčšej časti koncentruje na etnický a konfesiónalne „najpestrejšie“ územie Zemplína. Konštatovanie sa opiera o zhodnotenie miery pozornosti relevantným konfesijným a etnickým (resp. jazykovým) skupinám, z ktorých sa však nemecká spomína len sporadicky a židia ako de facto vylúčená religiózna skupina vlastne vôbec (nehovoriac o Cigánoch-Rómoch, ktorí dotvárali etnickú či jazykovú pestrosť regiónu už v skúmanom období¹). Ak aj vezmeme do úvahy primárnu pozornosť autora rurálnemu prostrediu, predsa by len bolo vhodné neobchádzať existenciu sídiel s nemecky hovoriacim obyvateľstvom, ktorému jeho „mestský status“ pripomínali síce

¹ K tomu dizertačná práca TKÁČOVÁ, Anna. *Rómovia v Abovskej, Šarišskej a Turnianskej stolici v 2. polovici 18. storočia*. Košice, 2007. Podobne aj CROWE, David M. From Persecution to Pragmatism: The Habsburg Roma in the Eighteenth Century. In *Austrian History Yearbook XXXVII*, 2006, s. 99-120.

starobylé privilégiá, nie však spôsob života. Napokon, nemecké osídlenie nebolo v danej dobe prítomné len v oblasti Spiša alebo väčších miest v danom regióne.

Výsledky Šoltésových analýz sú však napriek tomuto základnému konštatovaniu v rámci slovenskej historiografie mimoriadne významné. Autor svoj výklad orientuje podľa dvoch osí: jednak časovej, keď ukazuje, aké (cirkevno-organizačné a -politické) problémy podmieňovali konfesiónálne spolužitie do Tolerančného patentu (kap. 2 – 5), resp. po ňom (kap. 6), pričom analyzuje základné problémy daných období. V období do roku 1781 kladie hlavný dôraz na významný migračný pohyb *ruténov*, ktorých podľa mojej mienky definuje historicky korektne podľa ich vyznania, a nie podľa etnickej charakteristiky, ktorá sa presadila a prevažuje v súčasnosti. Všíma si rozšírenie ich osídlenia (tu sa dotýka aj Spiša), aj problémy ich cirkevného života (kompetenčné spory). Je však škoda, že Šoltés pri hodnotení právnohistorických podmienok panujúcich do Tolerančného patentu v súvislosti s *Resolutio Carolina*, nie celkom presne interpretoval jej vyznenie. Korektný text zo s. 46 mal byť podľa mojej mienky zaradený pred výklad o *RC*, ktorá de facto narušila stav panujúci od roku 1681. *Resolutio Carolina* ho permanentne zhoršovala (okrem iného) trvaním na aplikácii princípu dvoch artikulárnych miest na celé územie Uhorska, ktoré sa postupne dostávalo pod správu uhorských, resp. viedenských vládnych orgánov. Text tejto časti kapitoly mohol byť doplnený konštatovaním o permanentných snahách štátnej moci dosiahnuť reštrikcie podmienok pre existenciu protestantov v období po 1731 (resp. 1734) až do vydania Tolerančného patentu. *Resolutio Carolina* bola totiž „projektom“ všetkých ďalších reštrikcií a nasledujúce cca štyri decéniá sa niesli v znamení úsilia o dôsledné naplnenie zámeru eliminovať protestantov zo spoločnosti. Cezúru v podobe Tolerančného patentu považujem spolu so Šoltésom za zásadnú z hľadiska trendu modernizácie Habsburskej monarchie. Aj tu by som však rada videla precíznejšiu argumentáciu (napr. podklady pre úpravu pripravil Jozefovi II. nielen Jozef Ürményi, ale mal ich k dispozícii aj od protestantských autorov, vid'. Jozef Bencúr). Od roku 1781 do 1791 prišlo aj k niektorým významným úpravám, ktoré sa v danom zák. čl. 1791/26 odrazili.

Vytýčenie medzníka však v texte neznamená dodržiavanie akejsi chronológii podmienenej línie výkladu. Druhú „os“ výkladu predstavuje sústredenie sa na antropologické, mentálne, organizačné či sociologické aspekty fungovania multikonfesiónálnych spoločností. Autor si všíma podmienky pre fungovanie najmä katolíkov gréckeho obradu, kompetenčné spory, pokusy o disciplináciu gréckokatolíckeho kléru (prečo nie však aj protestantských a katolíckych duchovných? Trend bol jednoznačný, podkladov je dostatok...). Pri názve kapitoly 7.1 *Koblina a rokovina* mohol byť odkaz na pozn. č. 29 na s. 53, ktorá oba termíny objasňuje, aby si čitateľ osviežil pamäť a nemusel čakať na nové vysvetlenie až o štyri strany ďalej.

Niekoľko poznámok treba uviesť aj k mimoriadne zaujímavej a dôležitej kapitole o „dvoch kalendároch“. Autor poukázal na mimoriadne význam členenia roka prostredníctvom cirkevných sviatkov a ukázal mimoriadnu sociálnu relevanciu počítania času. Kalendár sa v dobe raného novoveku stal symbolom konfesijnej identity (a vlastne je ním v prípade dodnes), čo Šoltés vo vzťahu k *ruténskemu* obyvateľstvu veľmi plasticky interpretoval na základe autentických lokálnych prameňov. Bezpochyby by sa však našli pramene ešte aj

z priebehu 17. storočia, dokumentujúce špecifickú reakciu protestantskej komunity na zavádzanie opraveného kalendára, ktorý táto komunita odmietala ako nepatričnú katolícku inováciu. Ak by sa aj netýkali priamo skúmaného regiónu, tento fakt mohol byť spomenutý ako veľmi významné svedectvo sociálneho významu kalendára. Kladiem preto otázku, či by sa všeobecná formulácia, že zavádzanie gregoriánskeho kalendára do konfesiónálne zmiešaných obcí nespôsobovalo väčšie problémy (s. 115), nemohla predsa len korigovať. Rovnaké zjemnenie by si žiadalo aj konštatovanie, že rozhodnutia pápeža ohľadne redukcie katolíckych sviatkov sa týkalo len katolíkov latinského obradu (s. 118): príkaz dodržiavania sviatkov sa totiž týkal rovnako aj protestantov oboch vyznaní, a bolo by dobré zistiť frekvenciu konfliktov v tejto sfére. Na zváženie dávam aj otázku obohatenia kalendára o nové dni úcty k tým svätcom, ktorí mohli „konvenovať“ rastúcemu počtu *ruténskeho*, resp. gréckokatolíckeho obyvateľstva po pričlenení niektorých bývalých poľských území k Habsburskej monarchii. Na mysli mám svätých Cyrila a Metoda, patriacich do panteónu svätých uctievaných v rámci východného obradu, ktorých akceptovanie bolo skôr politickým ohľadom na nové obyvateľstvo, než nejakým výrazom akceptovania významu ich kultúrneho posolstva zo strany kráľovnej Márie Terézie, ako to napr. niektorí slovenskí historici radi zdôrazňujú.

Za dôležité považujem zistenie o schopnosti rezistencie a uchovania identity protestantských komunít v lokalitách bez adekvátnej cirkevnej štruktúry, ale v dosahu gréckokatolíckych zborov. Dôležité sú postrehy o fungovaní zmiešaných manželstiev, ktoré predstavovali (a vlastne stále majú ten potenciál) jednu z najcitlivejších oblastí interkonfesiónálneho spolužitia (cirkví ako inštitúcií aj ich veriacich). Tak, ako pri výklade o iných sférach každodennosti aj tu ide o konfrontáciu roviny normatívnej a reálnej. Autor otvára aj otázku doteraz nediskutovaných konverzií, v prípade konverzie z katolíckej viery vnímaných ako apostáza, ktoré mali významné sociálne konotácie počas celého obdobia raného novoveku a nestratili relevanciu ani v období po vydaní Tolerančného patentu.

Posledné kapitoly práce tvoria analýzy a úvahy o postupujúcej jazykovej homogenizácii *ruténskeho* obyvateľstva v etnicky zmiešaných lokalitách. Nebol to len príklon k v bežnej komunikácii dominujúcej slovenčine, ale postupne k projektu jednotného (politického) maďarského národa, ktorý sa presadzoval najmä medzi elitou. Jazyková homogenizácia ako „nadradený“ proces teda mala za následok rozpad jazykovej a cirkevnej jednoty, ktorá *ruténov* charakterizovala v počiatkoch ich migrácie do skúmanej oblasti. S uvedenými závermi musia počítať všetci autori, uvažujúci o prieniku národnej agitácie v priebehu 19. storočia medzi obyvateľstvo s prevažujúcim gréckokatolíckym obyvateľstvom.

Práca P. Šoltésa je podnetná a prínosná, ukazuje schopnosť autora uvažovať v konceptuálnom rámci a zohľadňovať najnovšie príspevky domácej aj zahraničnej historiografie. Svojimi zisteniami prispel k obohateniu poznania komunikačných procesov v najširšom zmysle slova, podmienených konfesiónálnymi aj etnickými faktormi. Jeho závery sú obohatením vedeckého diskurzu a celá posudzovaná práca spĺňa kritéria kladené na habilitačnú prácu. Je písaná na základe štúdia veľkého množstva pramenných podkladov (niektorých doteraz nevyužívaných), zohľadňujúca nové metodologické impulzy a postulujúca viaceré hypotézy, ktorých relevanciu považujem za významnú.

V diskusii očakávam zodpovedanie mojich v posudku uvedených otázok resp. komentárov a chcela by som poznať aj stanovisko autora k téze o konfesionalizácii. Ak sa prikláňa k jej interpretácii ako formy komunikačného procesu smerujúceho k nastoleniu jednoty veriacich (s. 14), zdá sa mi, že v tejto formulácii sa akoby vytrácala jej podstatná charakteristika – *regulovanie* daných procesov zo strany vrchnosti a *interiorizácia* ponúkaných či vyžadovaných foriem správania. Rada by som poznala aj jeho názor na súčasné diskusie o danej paradigme.

Monografiu **Tri jazyky, štyri konfesie. Etnická a konfesijná pluralita na Zemplíne, Spiši a Šariši** odporúčam k obhajobe a po jej úspešnom priebehu **navrhujem Mgr. Petrovi Šoltésovi, PhD. udelenie vedecko-pedagogickej hodnosti docent v odbore slovenské dejiny.**

Bratislava, 27.1.2015

PhDr. Eva Kowalská, DrSc.